

ציון

העורכים: אלברט באומגרטן, מיכאל טוך, עזרא מנדלסון

מזכיר המערכת: יחזקאל חובב

שנה עז • א • תשע"ב

רבעון לחקר תולדות ישראל
החברה ההיסטורית הישראלית • ירושלים

התוכן

5	איל רגב: דימויים העצמי של החשמונאים כמנהיגים דתיים
31	ברכה יניב: גלפי עץ יהודים במזרח אירופה
67	דורון אברהם: לאומיות ויהדות בהגותו השמרנית של פרידריך יוליוס שטהל
95	שי סרוגו: יהודים שאלוניקאים, יוונים שאלוניקאים ויוונים אנאטולים בנמל שאלוניקי, 1922–1925
	דברי זיכרון
113	אהרן אופנהיימר: אריה כשר (1935–2011)
115	עזרא מנדלסון: ישראל אופנהיים ויעקב גולדברג ז"ל
	ספרים ודברי ביקורת
119	רון ברקאי: אילן שובל, 'עבדי המלך' – יהודים ומוסלמים בממלכת אראגון 1076–1176: אוכלוסיות מיעוטים בחברת ספר הגבול הנוצרית בימי הביניים
123	יעקב ברנאי: ישראל ברטל וחיים גורן (עורכים), ספר ירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית, 1800–1917
129	מאיר חזן: יאיר שפיגל, על המשמר: 'השומר הצעיר' במערכות ההגנה והביטחון, 1920–1947
134	חמוטל בר יוסף: <i>Lehrjahre in Deutschland</i> : Yfaat Weiss, Lea Goldberg 1930–1933
139	מספרות המחקר
143	ספרים שנתקבלו במערכת
V	תקצירים באנגלית

יאיר שפיגל, על המשמר: 'השומר הצעיר' במערכות ההגנה והביטחון, 1920–1947, העמותה לחקר כוח המגן ע"ש ישראל גלילי, יד יערי, הקתדרה ללימודי תולדות קרן קימת לישראל ומפעליה באוניברסיטת בר-אילן, הוצאת כרמל, ירושלים תש"ע, ע' 349 עמ'

השומר הצעיר היה בחברה היישובית אחד מנושאי הדגל המובהקים של הגישה הפוליטית הדוגלת ומתהדרת בהשקפות מתונות מבחינה מדינית וביטחונית. הורתו ולידתו בימי העלייה השנייה, אך בגליציה ולא בארץ ישראל. התנועה נוסדה בשנת 1913, ולפחות מקצת הלהט והחזון שהניעו צעירים יהודים במזרח אירופה ובמרכזו להצטרף לשורותיה ערב מלחמת העולם הראשונה, במהלכה ובעקבותיה ניוונו מן העשייה הארצישראלית. עשייה זו לא התרחשה בתחום העבודה העצמית, כפי שאפשר היה לכאורה לצפות מתנועה סוציאליסטית הומניסטית, וגם לא בתחומי התחייה התרבותית העברית או האידאליים השיתופיים, כי אם בתחום ההגנה על הנפש במובן הפרוזאי ביותר של מונח זה, קרי הביטחון. פועלו של ארגון 'השומר' (שהוקם בשנת 1909), וקובץ 'זיכור' (שהופיע בשלהי 1911), שהנציח את דרכם של כמה יהודים שנהרגו בתקריות עם ערבים בראשית המאה העשרים, הם שהעניקו לתנועת השומר הצעיר את שמה. לאור היבטים עקרוניים אלה בקורות השומר הצעיר, חיבורו של יאיר שפיגל על מעורבות התנועה בתחום הביטחוני הוא מחקר נחוץ ומתבקש. הספר מוסיף נדבך למגמה, שראוי כי תלך ותתרחב, המעתיקה את חקר ההיסטוריה של השומר הצעיר מן השדה האידאולוגי ומן הפולמוס הפוליטי אל עמק הבכא של הצגה שיטתית, פרטנית ומתועדת כהלכה של תולדות התנועה הקיבוצית לזרמיה. הכרוניקה הסדורה של האירועים עומדת ביסוד מחקרו של שפיגל. היא נפרשת באמצעות מגוון רחב מאוד ומרשים ביותר של מקורות ומשמשת קו מנחה בכתיבתו. לשיטתו, משנתו הרעיונית של השומר הצעיר נשענה על שני מרכיבי יסוד: קונסטרקטיביזם ציוני-חלוצי ורדיקליזם חברתי, תוך מתן מעמד בכורה למרכיב הראשון והבלטת היסוד הפלסטיניזנטרי (עמ' 30–31).

הספר מתפרס על פני השנים 1920–1947, מבואו של 'הגל הגדול והפורמטיבי', כהגדרתו של ההיסטוריון מתתיהו מיינץ, שהניח את המסד להיסטוריה של השומר הצעיר בארץ ישראל, ועד הגלישה אל עבר מלחמת העצמאות. בה בעת הבחירה בשנת 1920 כמועד הפתיחה של הדיון מסתמכת גם על מאמרו ה'אוטופי' של מאיר יערי שפורסם במאי, חודשיים לאחר התקרית בתל-חי, ואילו התקריות באזור שקדמו לה מצויות ברקע. יערי קרא לחבריו לרשת את תפקידו של ארגון 'השומר', ולשלב בין שמירת הגבול באצבע הגליל לבין התיישבות חקלאית. מאמר בוסר זה, שממנו עתיד עד מהרה לסגת יערי, שטרם נחשף למציאות הארצישראלית, מתואר בידי שפיגל כביטוי הראשון בשומר הצעיר למקומו של הנושא הביטחוני כחלק חשוב ובלתי נפרד מן האתוס הציוני והחלוצי של התנועה, וכמשימה שעליה ליטול על עצמה מרצונה וביוזמתה (עמ' 15–16). לדעת המחבר, מוסר ההשכל שהפיקו שני חברי 'ההנהגה ההיסטורית' של התנועה, יערי ויעקב חזן, מהתנסותם האישית בשירות צבאי קבע במידה רבה את גישת השומר הצעיר בתחום הביטחוני ואת ההחלטות שנגזרו ממנה. קביעתו, הנראית למצער מרחיקת לכת, נסמכת על שירותו של יערי בצבא האוסטרי במלחמת העולם הראשונה ועל שירותו של חזן בצבא הפולני, שנלחם נגד 'הצבא האדום' בראשית שנות העשרים. חוויותיו הצבאיות של יערי עוררו בקרב נטיות פציפיסטיות, המבדילות בין חיילים המשרתים את הפשיזם למיעוט של 'משחררי עם ואדם', ואילו חזן נמשך לאווירת 'רוח היחידה' רווית הלהט המהפכני, שאלה נחשף דווקא בקרב צבא האויב (שעתיד להפוך ל'אהוב'; עמ' 211–213).

[ציון – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה עז (תשע"ב)]

כתנועה רעיונית-חינוכית שחוויות מלחמת העולם הראשונה ומוראותיה היו סמוכים לערש לידתה, אומצה ההשקפה הפציפיסטית בנוסח המרקסיסטי, הגורס 'מלחמה במלחמה', כאחד ממרכיבי היסוד של השומר הצעיר כלפי צבא וצבאיות. על אף המשמעות הפשטנית הנגזרת לכאורה משמה ומנסיבות היווצרותו, הרי פסילת החיבור בין ציונות לצבאיות הייתה מרכיב מרכזי במשנתו האנטי מיליטריסטית של השומר הצעיר. היא באה לידי ביטוי בארבעה הקשרים: ראשית, בפולמוס עם הרביזיוניזם על חיוניות ה'ליגיון' כגורם מכריע בהגשמת הציונות והצגתו כהרפתקנות וכפרובוקציה מבחינת הערבים. שנית, שלילת העתקתם של מושגים ודפוסים צבאיים לחייה של תנועת העבודה, נוסח 'גדוד העבודה' ודרכי ארגונה של 'חברת העובדים'. שלישית, הסתייגות מפני תכנית החלוקה שהציעה ועדת פיל ב־1937, מחשש שיטופחו במדינה הקצוצה הלכי רוח שוביניסטיים שיישענו על ברית צבאית עם האימפריאליזם הבריטי. רביעית, רתיעה מ'נישואי תערובת עם הצבא הקולוניאלי' הבריטי, שתוארה כמנוגדת לזיקה האידאולוגית ל'עולם המחר' הסובייטי, על רקע ההידרדרות הבינלאומית שהובילה לפרוץ מלחמת העולם השנייה (עמ' 38–44).

חלקו המרכזי של הספר מוקדש לשנות המרד הערבי ולימי מלחמת העולם השנייה. מגמה דומיננטית בחקר דרכו הרעיונית-הפוליטית של השומר הצעיר בתקופה הנדונה מעניקה דגש למה שהתרחש בתחום האידאולוגי והרטורי, ומבליטה את תרומת התנועה לגיבוש נתיבים חלופיים להידברות, לפשרה ולהבנה יהודית-ערבית במישור המדיני. לעומת זאת, עיקר פוריותו של המחקר שכתב שפיגל נעוץ בהבלטת הפרספקטיבה הביטחונית שבה הצטיירה אותה מציאות ממש, תוך הצבת העשייה בתחום זה במוקד העיון. דומה כי ללא שילוב מושכל ומעודן של שני הממדים הללו, שאליהם נחוץ לצרף גם מרכיבים חברתיים, כלכליים ותרבותיים בחיי היום-יום של היישובים והחברים בקיבוץ הארצי, לא תיתכן הבנה מלאה של ההווה הביטחונית שהתקיימה בשומר הצעיר באותה העת. שפע החומר התיעודי הראשוני שחושף המחבר מראה בבירור, כי התמונה שהצטיירה עד כה במחקר לגבי מעורבות השומר הצעיר במערכות ההגנה והביטחון הייתה חלקית למדי.

שפיגל מספר כי כבר בשבועות הראשונים של המרד הערבי בשנת 1936, וכלקח מהתנסותם של קיבוציו בעמק יזרעאל בפרוץ תקריות הדמים, הזדרזו הקיבוץ הארצי להצביע על דרך 'ההגנה האקטיבית' כמענה הראוי להדיפתן של התקפות הערבים. 'אם לא נצא לשדה – יבואו גם לנקודה [כלומר, לקיבוץ]', התריעו בכירי התנועה. משמע, בניגוד לדעה המקובלת שהבלגה פירושה איפוק, ספיגה, פשרה ואולי גם קורטוב של פחדנות, עולה מן הממצאים שמביא שפיגל מצג אחר. אף בקרב חסידיה המוכרזים של החתירה להסכמה יהודית-ערבית שררה ההערכה, עוד בחודשים הראשונים של המרד הערבי, כי מדיניות ההבלגה אין פירושה חולשה וכניעה אלא שיטה התקפית מבוקרת, שיש לתחום אותה אל גדרות ההגנה העצמית (עמ' 62–63).

בד בבד מציג המחבר יריעה מקיפה של זירות ביטחוניות שבהן נטלו חברי השומר הצעיר חלק בשנות המרד הערבי. ככל פעילות חדשה בחברה הקיבוצית, השואפת לבצר את מקומה במסכת הרחבה של העשייה המתקיימת בחברה הקולקטיבית, אשר מעייניה רתומים בראש ובראשונה אל המייד ומהדחף, גם תשומת הלב לדרישות בנושא הביטחון ניתנה בעצלתיים. במישור ההצהרתי לא הצטעצה הנהגת התנועה בניסוחים פתלתלים, כפי שהדבר ניכר בנאום שנשא יערי במועצת הקיבוץ הארצי בפברואר 1937: 'בהגנת חיי היישוב אין לשחק במילים... אנו חסידי ההגנה וביטחון היישוב'. ברם, כדי להפוך הכרזה זו לפרוזה, נחוץ היה להמריץ לא מעט חברים שביקשו 'לשמור על בתוליהם המהפכניים',

להיפטר מן ההרגל למסור לחבר 'יחיד סגולה' אחר כל משימה שהיא לפתע בגדר כורח. לשם כך נדרש היה לחולל שינוי תודעתי ומפנה במיקומו של הנושא הביטחוני במדרג הערכי ובסולם העדיפויות של הקיבוץ הארצי, הן כתנועה, הן כמסגרות יישוב מקומיות, הן כמערכת חברתית גדושת מטלות שיש למלאן כאן ועכשיו, שמא תבושש לבוא שעת המהפכה המיוחלת (עמ' 66–69).

המשימה האמורה הונחה קודם כל על כתפי הנהגת התנועה ומוסדותיה. כשם שיצחק טבנקין מילא תפקיד מנהיגותי רב משקל בהקניית ההכרה בדבר מרכזיות הביטחון בתנועת הקיבוץ המאוחד, כך גם ראשי הקיבוץ הארצי התחבטו באין ספור מכשולים לשם הנחלתה של מודעות זו בתנועתם. כך, למשל, הקמתם של מפעלי תע"ש בקיבוצים הייתה כרוכה לא אחת במאמצי שכנוע קשים וממושכים. במקרה מסוים אף הוועק אליהו גולומב, הדמות הבכירה ב'הגנה', לסייע במלאכת השכנוע. ובתשובה לתהייה מדוע דווקא כאן נחוץ להקים מפעל נשק חשאי, השיב: 'למה אתם דווקא? אתם רוצים, טוב. אתם לא רוצים, אז בקליליה'. חברי המקום השתכנעו כמוכן. בהקשר הנדון תרמו קיבוצי השומר הצעיר תרומה בלתי מבוטלת לפיתוח המערך המחתרתי של ייצור הנשק העברי, הטמנתו ותחזוקתו (עמ' 153–155). במקביל התגבש בהדרגה בקיבוצי השומר הצעיר מעגל מתרחב והולך של פעילי ביטחון השומרים בסוד את דבר פעילותם, שכן צורכי הביטחון של הקיבוץ הבודד – אימונים, שמירה, 'רכישת' נשק וטיפול באחסנתו, קורסים וביצורים – תבעו לא מעט חברים המסורים ומחויבים למטרה זו. אט אט הם הסתמנו כ'קבוצת לחץ' בתחום הביטחוני, שהתנהלה באופנים הדומים לקבוצות ביניים אחרות הרווחות במציאות הקיבוצית. קצתם אף 'זוהו כבעלי "תפיסה אחרת" בשאלה הערבית', מציין המחבר, ובחוגם הייתה שגורה למדי הדעה שיש לראותה 'דרך כוונת הרובה' (עמ' 206).

קן הקינון העיקרי להופעתה של תפיסה זו בארגון ה'הגנה', מבין שלל המסגרות הביטחוניות שנוצרו בחסותו בשנות המרד הערבי, היה הפו"ש (פלוגות השדה). נראה כי חברי השומר הצעיר ששירתו ביחידה זו לא נבדלו בכך מעמיתיהם. האידאליזציה של הלוחם (שזכתה למיצויה הנשגב בשירו רב ההשראה של נתן אלתרמן, 'זמר הפלוגות') וראיית פועלו האלים כתנאי להשגת המאוויים הלאומיים – כל אלה נתפרשו בתנאי אותם הימים כבעלי משמעות קריטית להישרדותו של היישוב. מן המידע המוצג בספר אפשר להסיק כי הפו"ש היה קו פרשת המים בחיי השומר הצעיר בתחום הביטחוני. צעיריו המובחרים, ובהם למשל מאיר דווידזון ואמנון זעיר, מצאו בו כר פורה להפגנת כישוריהם הפיקודיים ונחישותם להצליח בתפקידם, ובה בעת קיבוצי התנועה שימשו בסיס חיוני לקיומה של היחידה במובן הבסיסי ביותר של מונח זה (עמ' 76–80). במרוצת המרד הערבי התחדדה הכרה חדשה לגבי הייעוד שאליו ראוי כי ינהו טובי הנוער הארצישראלי. ביולי 1938 פסק חזן כי 'פלוגות הלילה' 'צריכים לבחור באנשים הכי טובים' (עמ' 83–84). פארם של המעדר והמחרשה כורסם לנוכח תחושת ה'אין ב'רה'.

החשדנות העמוקה שחשו בשומר הצעיר כלפי האימפריאליזם הבריטי, וההתנגדות שרווחה בו מהשתרשות המיליטריזם (ה'גדודים' בלשונם) כתופעת קבע מובנית במפעל הציוני, הועמדו בפני אתגר נוקב בשנות מלחמת העולם השנייה. כדי להשתלב בדרישות התקופה – להיערך נוכח פלישה נאצית קרבה ולסייע לבריטים במלחמתם נגד הגרמנים – חפצו בשומר הצעיר לפתח דגם צבאי אוטונומי ומיליציוני, שבמסגרתו ייבנה כוח הגנתי הנתון למרות צבאית יהודית ומטפח אווירה עממית ובלתי קסרקטינית בשורותיו (עמ' 93). מן החומר שמביא שפיגל ניכר כי שאיפה זו תאמה באופן חלקי בלבד את הנסיבות ואת אילוצי הזמן שהכתיבו הבריטים. הניסיונות לעצב פרמטרים מוחלטים לקביעת דפוסי

הגיוס ומתכונתו, ברוח המתגדרת בהשראת מטען רעיוני ציוני-סוציאליסטי, עלו בתוהו. בבחירה בין הדרת חבריו משלל חלופות הגיוס לבין דבקות ארכאית בעקרונות מופשטים ובלתי רלוונטיים למציאות, ביכרו המוסדות והפעילים של השומר הצעיר להגמיש מעט לעת קריטריונים קשיחים שנקבעו בדיונים אידאולוגיים סוערים וגדושי להג רטורי ריק מתוכן ממשי.

בנובמבר 1942, עם הגעת המידע הקונקרטי על ההשמדה המתנהלת באירופה, הסתמן שינוי חד במידת הנכונות של חברי התנועה להתגייס לצבא הבריטי, ומכאן ואילך הוא נעשה 'בנפש חפצה' (עמ' 108). בהקשר המשיק להיבט זה, תמוה שימו של מפקד המרד בגטו ורשה, מרדכי אנילביץ', אולי הגיבור והסמל הצבאי הנודע והמסעיר ביותר שיצא משורות השומר הצעיר, לא נזכר בספר כלל. דומה שהספר לוקה בפלסטינוצנטריות, והדבר מתבטא בהתעלמות כמעט גורפת מתופעת הפרטיזנים חברי השומר הצעיר, שינקה במידה רבה מאוד מאותם מקורות רעיוניים מושרשים שעיצבו את עולמה הרוחני והערכי של תנועת השומר הצעיר בארץ ישראל. ליקוי זה גם גורם להחמצת ממד מרכזי בניסיון העיוני לבאר את מקומה, משקלה ומהותה של סוגיית הביטחון בשומר הצעיר.

הספר היה יוצא נשכר אילו במקום אזכורים חטופים ומקריים של אישים ביטחוניים כאלה ואחרים בשומר הצעיר, היה מוצא לנכון להקדיש פרק לפרופיל שיטתי של אפיקי צמיחתן של כמה מן הדמויות הבולטות בחיי הביטחון של השומר הצעיר, כגון שמעון קוך (אבידן). הוא היה, בין היתר, דמות מרכזית ב'סזון', פרשה ביטחונית כאובה, חמורה ורגישה, שמשום מה עמדת השומר הצעיר לגביה אינה נזכרת בספר כלל.

ההגדרה התקפה ביותר לתיאור אופן התנהלותו של השומר הצעיר בשנות מלחמת העולם, שביטא חזן בנוגע לעמדת התנועה בימי פעילותה של תנועת המרי העברי בשלהי 1945 ובמחצית הראשונה של 1946, היא: 'מוטב להיות בפנים ולטעות, ולא לעמוד מהצד ולהיות צודק' (עמ' 125). אמת מידה בלתי תאורטית בעליל זו, שהדריכה לא פעם את בכירי התנועה בצמתים היסטוריים שונים, הנחתה אותם להשלים בנסיבות מגוונות עם העובדה ש'גיוס לצבא יסב "אבדות בנפש"' (עמ' 217). אבדות לא במשמע של מוות פיזי אלא במובן של נטישת דרך החיים הקיבוצית לטובת השירות הצבאי, שממנו קצר המרחק לעזיבת העדה השיתופית.

מבחנה הדרמטי של סוגיית הגיוס לשירות הצבאי והשהות במערכת המטפחת אורחות חיים צבאיים התרחש בפלמ"ח. השומר הצעיר מתח ביקורת חריפה על 'משטר העבודה והאימונים' שהגו טבנקין ונאמניו בקיבוץ המאוחד כדי להציל את הפלמ"ח מכליה, בשנת 1942, כאשר חדלו הבריטים לממן את פעילותו והמוסדות היישוביים והציוניים ניאותו בלב ולב לאפשר את הישרדותו. בשומר הצעיר גרסו כי אפשר להשיג את המימון הנדרש מגורמים בעלי הון בחברה היישובית. שני פעילי הביטחון הבכירים בהנהגת התנועה, יעקב ריפתין ונתן פרידל (פלד), הצליחו בקושי רב לשכנע את הקיבוץ הארצי להניח לקטטה המעמדית ולהצטרף להסדר 'העבודה והאימונים' כמוצא יחיד לקיומו של הפלמ"ח. בפרספקטיבה היסטורית, לאחר השתהות קצרת ימים השכיל השומר הצעיר למלא תפקיד נכבד במה שעתידי להתברר כמפעל הביטחוני המכריע של הדור בדרך להשגת עצמאות יהודית בארץ ישראל. יותר מכך, השומר הצעיר השפיע באופן מהותי על גיבוש תוכנו ודמותו של הפלמ"ח, תוך מחלוקת חברית מתמשכת עם הקיבוץ המאוחד, שהיה ונותר הגורם המוביל בעיצוב פניה של היחידה ובפיקוד עליה. במקום "'עלית לוחמת"' המגויסת גיוס ממושך לאורח חיים המשלב הגנה ועבודה, השכיל השומר הצעיר, ברוח מסורתו האנטי מיליטריסטית, להביא להשתתפות הפלמ"ח על יסודות מיליציוניים,

שבהם ניתנה עדיפות ליצירת ציבור המוני ומאומן של לוחמים, במחיר תחלופה אנושית רבה ומיומנות מקצועית מוגבלת יחסית של המשרתים ביחידה (עמ' 163–169).

יישובי הקיבוץ הארצי מצאו את עצמם כמה פעמים במרוצת התקופה הנדונה בספר במוקדן של תקריות ביטחוניות. כך, למשל, ביצעו הבריטים החל ב־28 באוגוסט 1946, למשך שישה ימים, חיפושי נשק דקדקניים בקיבוץ רוחמה (ובקיבוץ דורות). אלפיים חיילים פשטו על המקום, נהגו בגסות ובאלימות והרסו רכוש אזרחי. הנשק שהיה ברוחמה סולק ממנו מבעוד מועד ושלל המחפשים הסתכם ברובה אחד (עמ' 134). האפיזודה האמורה נזכרת כאן בכדי להצביע על חולשה מהותית המצויה בספרו של שפיגל. האפופיאה האנושית היא חלק בלתי נפרד ומרכיב רב חשיבות בסיפור מעורבותו של השומר הצעיר בתחום הביטחון בימי המנדט. אפופיאה זו, כך נדמה, מוחמצת שוב ושוב לאורך הספר שלפנינו. הדרמה שאירעה ברוחמה, המתוארת רק בחטף, אינה זוכה לביטוי ולהד הראוי לה במסכת המעורבות הביטחונית של השומר הצעיר. על מה גדלו והתחנכו בני הדור הצעיר שצמח בקיבוץ הארצי (ובכלל זה ברוחמה)? מה ספגו והטמיעו (ויישמו בעתיד בחייהם האישיים) מחויבותו של הפן הצבאי בהגשמת הציונות, אם לא אירוע מטלטל ומרטיט כגון זה? המחבר מציין, ובדין, כי המציאות הביטחונית של שנות המרד הערבי חילצה את העיסוק בתחום הביטחון ממגזר צר של 'יודעי סוד ומביני דבר', והפכה אותו 'לנחלת הכלל בקיבוץ ולחלק בלתי נפרד מאורח חייו' (עמ' 201). ואולם, שפיגל נמנע מלהתאים מקצת מתכני מחקרו ומן התיעוד שעליו הוא מבוסס למסקנה העקרונית הנגזרת ישירות מקביעתו. לשם כך נדרש היה להסתייע בחומר הראשוני המצוי בארכיונים הקיבוציים ובעלוני היישובים, בליווי עיתונות בת הזמן שבית מדרשה איננו השומר הצעיר, ולא להתרכז במידע המושתת בעיקרו על תיעוד שייצר הממסד התנועתי לענפיו.

לקראת תום התקופה הנדונה בספר מנה הקיבוץ הארצי כ־5,500 חברים. באותה העת השתתפו בפעילות ביטחונית מגוונת כ־900 מחבריו (עמ' 261). הם אמנם לא עסקו בחיסולים אישיים וגם לא הכריזו 'מרד' בראש חוצות או טמנו פצצות בחוצות הערים, אבל תרומתם הביטחונית הקונקרטית להגשמתו של המפעל הציוני זוכה בספרו של שפיגל לעדנה הראויה לה. חשיבותו של הספר 'על המשמר' טמונה בהבלטת ממד העשייה הביטחונית הממשית, האפורה, המתמשכת, המאורגנת, הקולקטיביסטית והאידאליסטית, כמרכיב יסוד שאין בלתו בגיבוש עוצמתו הביטחונית הראלית של היישוב ובהבטחת כושרו להתמודד בהצלחה עם אתגרי הביטחון בני הזמן.

מאיר חזן